

Behavior, 35, 434-453.

- Kennedy, D., & Kennedy, M. (1977). Educational Facilities Building for school and community use: five case studies. Unesco.
- kere, f. (2013). how to build with clay and community. In TED (Producer). http://www.ted.com/talks/diebedo_francis_kere_how_to_build_with_clay_and_community#t-355467.
- Kvalsund, R., & Hargreaves, L. (2009). Reviews of research in rural schools and their communities: Analytical perspectives and a new agenda. International Journal of Educational Research, 48, 140–149.
- Lee, Y.J. (2008), Subjective quality of lifemeasurement in Taipei, Building and Environment, no. 43(7).
- Marans, R. W., & Stimson, R. (2011). Investigating Quality of Urban Life Theory, Methods and Empirical Research. EBook. Springer Science + Business Media.
- Martins, I., Marques, T.S (2009), Evaluating Quality Of Life In Cities– Towards New Tools To Support Urban Planning
- Mohit, M. A. (2013). Quality of Life in Natural and Built Environment An Introductory Analysis. Paper presented at the Elsevier, AMER International Conference on Quality of Life.
- Moser, G. (2009). Quality of life and sustainability: Toward person–environment congruity. Environmental Psychology, 29, 351–357.
- pilloton, e (2010). teaching design for change. In TED (Producer). Sinnamon, I. (1977). Educational facilities in Australian Communities, Unesco.
- Uduku, O. (2011). School building design for feeding programmes and community outreach: Insights from Ghana and South Africa, International Journal of Educational Development, 31, 59–66.
- Uzzell, D., & Moser, G. (2006). On the quality of life of environments. European Review of Applied Psychology, 56, 1–4.
- Van kamp, I., Leidelmeijer, K., Marsman, G., & Hollander, A. d. (2003). Urban environmental quality and human well-being Towards a conceptual framework and demarcation of concepts; a literature study. *Elsevier*, 65, 14.
- WHO, W. H. O. G. (1994). Development of the WHOQOL: rationale and current status. International Journal of Mental Health, 23, 24-56.

شناسایی ابعاد و شاخص‌های سرمایه اجتماعی در بافت‌های تاریخی و فرسوده شهر^۱ (نمونه مورد مطالعه: محله سیروس)

مصطفی توانا^۲، فرشاد نوریان، مینا صوفی نیستانی^۳

چکیده

سرمایه اجتماعی همواره یکی از ارکان اصلی پایداری اجتماعی و توسعه پایدار در شهر است. سرمایه اجتماعی مفهومی کلان است که دربرگیرنده ابعادی مانند اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی و هنجارها است. امروزه مشخص شده که سرمایه اجتماعی عامل بازدارنده بسیار مهمی در بروز جرم و آسیب‌های اجتماعی در محلات شهری است. لذا ارتقاء سطح آن در بافت‌های فرسوده که با معضلات اجتماعی بسیاری دست‌وپنجه نرم می‌کنند بسیار حائز اهمیت است.

هدف اصلی این پژوهش شناسایی شاخص‌های تأثیرگذار بر میزان سرمایه اجتماعی و همچنین عوامل بیرونی مؤثر بر آن است. بدین منظور از روش تحلیل عاملی و ضریب همبستگی پیرسن در نرم‌افزار SPSS برای تحلیل داده‌های به‌دست‌آمده از تعداد ۳۸۴ پرسشنامه و برداشت میدانی از محله سیروس استفاده شده است. نتایج حاصل از تحلیل نشان می‌دهد که از نظر شهروندان ساکن در محله سیروس، عوامل شبکه‌های اجتماعی و اعتماد بیشترین تأثیر را بر سرمایه اجتماعی در این محله دارند. نتایج تحلیل پیرسن نیز نشان می‌دهد که مهاجرت تأثیر منفی و توان اقتصادی تأثیر مثبت بر میزان سرمایه اجتماعی در محله سیروس دارند.

کلمات کلیدی

سرمایه اجتماعی، پایداری اجتماعی، بافت فرسوده، تحلیل عاملی، محله سیروس.

۱- این مقاله برگرفته از پایان نامه کارشناسی ارشد مصطفی توانا در رشته برنامه‌ریزی شهری با عنوان «سنجش رابطه آسیب‌های اجتماعی با عوامل محیطی در بافت‌های پراکنده رو و مرکزی شهر تهران» به راهنمایی جناب آقای دکتر فرشاد نوریان دفاع شده در تاریخ ۱۳۹۲/۱۱/۳۰ در دانشکده هنرهای زیبا دانشگاه تهران است.

۲- کارشناس ارشد برنامه ریزی شهری، دانشگاه تهران

۳- کارشناس ارشد برنامه ریزی شهری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران

مقدمه

سرمایه اجتماعی اگرچه موضوعی پرمناقشه است و درباره ابعاد مفهومی آن نیز توافق کاملی وجود ندارد، اما می‌توان سه عنصر اعتماد اجتماعی، وجود و حضور مجموعه معینی از هنجارها که اساساً شامل عناصری از قبیل ادای تعهدات، صداقت و ارتباطات دوجانبه است و همچنین گسترش شبکه‌های اجتماعی را از اجزا و عناصر اصلی و کلیدی آن دانست (فوکویاما، ۱۳۷۹: ۱۱). بر این مبنا عنصر ارتباطات بین فردی که مبتنی بر اعتماد و نگرش مثبت است اهمیت ویژه‌ای می‌یابد. در نظریه‌های متأخر نیز عمدتاً بر دو عنصر اصلی این مفهوم یعنی اعتماد میان اعضای اجتماع و مشارکت در سازمان‌های اجتماعی تأکید شده است. بدین ترتیب می‌توان گفت که سرمایه اجتماعی دارای دو بعد کمی و کیفی است. از بعد کمی، سرمایه اجتماعی به میزان مشارکت افراد در انجمن‌های داوطلبانه و همچنین تعداد و اندازه شبکه‌ای بستگی دارد که به آن‌ها مرتبط است و این شبکه‌ها می‌توانند شامل روابط با اعضای خانواده، دوستان و آشنایان نیز باشند. این روابط باعث تقویت هویت مشترک اعضای این شبکه، افزایش جریان اطلاعات و تقویت رابطه و اعتبار اجتماعی توأم با آن و اعمال نفوذ بر کسانی می‌شوند که خارج از انجمن هستند و از این طریق منابع سرمایه اجتماعی را فراهم می‌سازند. از بعد کیفی نیز سرمایه اجتماعی میزان همبستگی و درجه انسجام درون‌گروهی، اعتماد متقابل بین کنشگران و احساسات مثبت افراد را دربرمی‌گیرد (چلبی، ۱۳۸۴: ۶). معمولاً شاخص‌های سرمایه اجتماعی به دو شکل منفی و مثبت سنجیده شده‌اند. مثلاً برخی از نظریه‌پردازان بر شاخص‌هایی منفی مانند ازهم‌گسیختگی، فساد، خشونت و یا میزان انحرافات اجتماعی به‌عنوان قرائن و دلایل اندک بودن سرمایه‌های اجتماعی اشاره می‌کنند و از سوی دیگر شاخص‌هایی مانند همکاری، تعاون، اعتماد، صداقت، تعهد، ارتباطات دوجانبه به‌عنوان شاخص‌های بالا بودن سطوح سرمایه اجتماعی مورد اشاره قرار می‌گیرند (فاضل، ۱۳۸۷: ۹۶).

پژوهش‌های مختلف نشان داده‌اند که مهاجرت‌های روستایی شهری و افزایش جمعیت کلان‌شهرها در اغلب موارد به کاهش سرمایه اجتماعی برون‌گروهی منجر می‌شود. سرمایه اجتماعی برون‌گروهی، اشاره به اعتماد میان گروه‌های مختلف موجود در جامعه دارد، درحالی‌که سرمایه اجتماعی درون‌گروهی بر اعتماد و همکاری میان اعضای یک گروه دلالت دارد و بر اساس آن سایر گروه‌ها برای اعضای آن گروه، غریبه تلقی می‌شوند (فیروزآبادی و ایمانی، ۱۳۸۵: ۲۰۳). معمولاً در فضاهای روستایی و اجتماعات کوچک و روستایی این دو گونه سرمایه هم‌پوشانی فراوانی با هم دارند و اغلب در یک دسته قرار می‌گیرند؛ اما در فضاهای شهری عمدتاً هر دو گونه سرمایه اجتماعی دچار آسیب می‌شوند. بااین‌وجود، پژوهش‌های مختلف نشان داده‌اند که سرمایه اجتماعی برون‌گروهی به‌شدت کاهش می‌یابد و عمدتاً از این لحاظ فضاهای شهری دچار آسیب می‌شوند (گالیسر، ۲۰۰۸). فوکویاما به سرمایه اجتماعی از منظر انحراف‌های اجتماعی مانند جرم و جنایت، فروپاشی خانواده، مصرف مواد مخدر، طرح دعوا و دادخواهی، خودکشی، فرار مالیات و موارد مشابه توجه می‌کند و معتقد است: وجود این انحراف‌ها، فقدان سرمایه اجتماعی را در جامعه منعکس می‌نماید براساس این تعریف‌ها می‌توان ادعا کرد: وقوع جرم، نشان‌دهنده‌ی پایین بودن سطح سرمایه اجتماعی است یا مرتکبان جرم ازلحاظ شاخص‌های معرف سرمایه اجتماعی در وضعیت مطلوبی قرار ندارند؛ به‌عنوان مثال یک سارق به دلیل عدم پایبندی به قوانین و مقررات اجتماعی که اجماع آحاد مردم آن را پذیرفته‌اند مرتکب جرم می‌شود درواقع سارق از اصول حاکم بر توافقی‌های اجتماعی که نشان‌دهنده‌ی سرمایه اجتماعی است، تخطی کرده و مرتکب جرم می‌شود (فوکویاما، ۱۳۸۴).

در سال‌های اخیر یامامورا در مقاله‌ای تلاشی برای تبیین اثر سرمایه اجتماعی بر نرخ جرم در ژاپن انجام داده است. وی تعداد تیم‌های آتش‌نشانی، حمام‌های عمومی، مراکز اجتماعی را به‌عنوان شاخص‌های نمایانگر سرمایه اجتماعی در نظر می‌گیرد و پس از تخمین تابع جرم در دوره شاخص‌های نمایانگر سرمایه اجتماعی در نظر می‌گیرد

و پس از تخمین تابع جرم در دوره (۱۹۹۴-۲۰۰۱) با استفاده از داده‌های تلفیقی اثر سرمایه اجتماعی را بر کاهش نرخ جرم تصدیق می‌کند (یامامورا، ۲۰۰۹: ۶۱۱-۶۲۱).

تحقیقی توسط چلبی نیز به نام «تحلیل رابطه سرمایه اجتماعی و جرم در سطوح خرد و کلان» با هدف بررسی و شناسایی رابطه بین سرمایه اجتماعی و جرم انجام شده است. این مطالعه در دو نمونه مجزا انجام گرفته و یافته‌های تحقیق نشان می‌دهند در سطح کلان و خرد بین سرمایه اجتماعی و جرم رابطه منفی و معناداری وجود دارد (چلبی، ۱۳۸۴). کاهش سرمایه اجتماعی موجب می‌شود تا آسیب‌های مختلفی بر جامعه تحمیل شود و نه‌تنها به کاهش اعتماد اجتماعی، فردگرایی و یا موارد مشابه آن منجر می‌شود که بر افزایش نرخ جرم و انحرافات اجتماعی نیز تأثیرگذار است. بر این اساس شروع جرم ریشه در فرسایش پیوندهای اجتماعی در طول دوره نوجوانی دارد که این فرسایش به‌وسیله ضعیف شدن دلبستگی به والدین، تعهد به مدرسه و اعتقاد به ارزش‌های مرسوم مشخص می‌گردد و کاهش سرمایه اجتماعی به افزایش جرم و بزهکاری منجر می‌شود؛ امری که خود نیز به تضعیف پیوندها و فرسایش بیشتر سرمایه اجتماعی منجر می‌شود (چلبی، ۱۳۸۴: ۱۴).

تجربیات گذشته به‌وضوح نشان می‌دهد که سرمایه اجتماعی یکی از ارکان اصلی پایداری اجتماعی در محلات شهری است. ازآنجا‌که در سال‌های اخیر با توجه به روند مهاجرت افراد بومی از بافت‌های فرسوده و جایگزینی افراد کم‌توان اقتصادی و مهاجر در بافت‌های فرسوده، پایداری اجتماعی در این بافت‌ها به‌شدت مورد تهدید قرار گرفته است، لذا هدف اصلی این پژوهش شناسایی ابعاد و شاخص‌های مؤثر بر سرمایه اجتماعی در محله سیروس تهران یکی از پنج محله تشکیل‌دهنده‌ی ساختار اولیه کلانشهر تهران است.

پژوهش حاضر به لحاظ هدف از نوع کاربردی و از حیث روش تحقیق، توصیفی-تحلیلی است و با توجه به ماهیت موضوع و شاخص‌های موردبررسی، رویکرد حاکم بر این پژوهش از نوع پیمایشی با استفاده از پرسشنامه و مصاحبه رودررو با شهروندان است. جامعه آماری پژوهش، ساکنان محله سیروس تهران است که براساس فرمول کوکران تعداد ۳۸۴ پرسشنامه استفاده شد. همچنین پرسشنامه در دو قسمت تهیه شده است. قسمت نخست شامل متغیرهای مستقل از قبیل سن، جنسیت، مهاجرت، شغل، نوع مسکن و میزان درآمد و قسمت دوم شامل متغیرهای وابسته مربوط به سرمایه اجتماعی است که در قالب چهار معیار اعتماد، مشارکت اجتماعی، حمایت اجتماعی و عوامل محیطی تنظیم شده است. در تحلیل اطلاعات به‌دست‌آمده از نرم‌افزار SPSS و روش‌های تحلیل عاملی و ضریب همبستگی پیرسن استفاده شده است.

۱- سرمایه اجتماعی، تعاریف و مفاهیم

مفهوم سرمایه اجتماعی دیرزمانی نیست که به عرصه‌ی علوم اجتماعی وارد شده است؛ اما با سرعت چشم‌گیری گسترش یافته است. ردپای این مفهوم را می‌توان در آثار بسیاری از جامعه‌شناسان کلاسیک در مفاهیمی از قبیل اعتماد، همبستگی و انسجام اجتماعی، هنجارها و ارزش‌ها مشاهده کرد. سرمایه اجتماعی در معنای مدرن خود نخستین بار در سال ۱۹۱۶ م در نوشته‌های هانیفان^۱، سرپرست وقت مدارس ویرجینیای غربی در آمریکا به کار رفت. این سرمایه‌ی ناملموس بسیاری از امور زندگی روزانه مردم را دربرمی‌گیرد. اموری مانند حق کسب‌وکار، معاشرت، هم‌فکری و همدردی و دادوستد اجتماعی میان افراد و خانواده‌ها که واحدهای اجتماعی را می‌سازند. هانیفان سرمایه اجتماعی را حاصل ظرفیت‌های بالقوه‌ای می‌داند که برای بهبود اساسی شرایط زندگی اجتماعی کفایت می‌کند. وی سرمایه اجتماعی را چنین تعریف می‌کند: منظور من از سرمایه اجتماعی یعنی کار خیر، دوستی، دلسوزی متقابل و رابطه اجتماعی گروهی از افراد و خانواده‌ها که پدیدآورنده‌ی واحدهای اجتماعی می‌باشند (هانیفان، ۱۹۱۶).

جین جیکوبز در سال ۱۹۶۱ با انتشار اثر کلاسیک خود به نام (مرگ و زندگی شهرهای آمریکایی) توجه شهرسازان

و طراحان شهری را به مسائل اجتماعی جلب کرد. وی در آن کتاب توضیح داده بود که شبکه‌های اجتماعی فشرده در حومه قدیمی و مختلط شهری، صورتی از سرمایه اجتماعی را تشکیل می‌دهند و در ارتباط با حفظ نظافت، عدم وجود جرم و جنایات خیابانی و دیگر تصمیمات در مورد بهبود کیفیت زندگی در مقایسه با عوامل نهادهای رسمی مانند نیروی حفاظتی پلیس و نیروهای انتظامی، مسئولیت بیشتری از خود نشان می‌دهند (جیکوبز، ۱۹۶۱). از آن دوران به بعد این مفهوم در علوم مختلفی چون جامعه‌شناسی، علوم سیاسی، اقتصاد، رفاه اجتماعی و علوم تربیتی وارد شد و تبدیل به یک مفهوم چندوجهی گشت و با توجه به روند جهانی‌شدن و تضعیف نقش دولت‌های ملی، به‌عنوان راه‌حلی اجرashدنی در سطح اجتماعات محلی برای مشکلات توسعه‌ها، سرمایه اجتماعی مورد توجه برنامه‌ریزان و طراحان شهری قرار گرفت.

تاکنون بیش از ۳۵ تعریف برای سرمایه اجتماعی ارائه شده است. اگر بخواهیم تعریفی کامل و جامع ارائه دهیم که کلیه مفاهیم ارائه شده در این تعاریف را در برگیرد، سرمایه اجتماعی را می‌توان چنین تعریف کرد: تعاملات اجتماعی که میان افراد بر اساس هنجارهای اجتماعی شکل می‌گیرد و منجر به اعتماد میان کنشگران اجتماعی می‌شود. این تعاملات در شبکه‌های اجتماعی رخ داده یا منجر به تولید شبکه‌های اجتماعی می‌شود و نهایتاً باعث رسیدن به اهداف مشترک کنشگران می‌گردد.

در این تعریف، چهار رکن اساسی برای سرمایه اجتماعی دیده می‌شود: ۱- تعاملات اجتماعی ۲- اعتماد ۳- شبکه‌های اجتماعی ۴- رسیدن به اهداف مشترک؛ بنابراین شرط لازم برای سرمایه اجتماعی، شکل‌گیری تعاملات اجتماعی است.

اسلانیر بر اساس مطالعه‌ای که بر روی داده‌های پژوهش ارزش‌های جهانی در مورد آمریکا انجام داد، به این نتیجه رسید که رفتارهای اخلاقی به ارزش‌های اخلاقی و اعتماد اجتماعی بستگی دارد. طبق این برداشت، وی بین ارزش‌ها و شبکه‌ها تمایز قائل می‌شود و می‌گوید مشکلات عمل جمعی بیش از هر چیز به ارزش‌های اصلی، اعتماد به دیگران بستگی دارد. همچنین وی می‌گوید: ارزش‌ها طبق تأکید دیدگاه سرمایه اجتماعی در خلأ ایجاد نمی‌شود، بنابراین بخش دیگری از ارتباطات اجتماعی است. موارد ساده‌ای چون ازدواج باعث می‌شود افراد با همدیگر ارتباط پیدا کنند و حسی از اجتماع را ایجاد کند که تقویت‌کننده‌ی ارزش‌هاست. تحقیق اسلانیر درمورد آمریکا نشان می‌دهد که در کل، حمایت قابل‌توجهی از شبکه سرمایه اجتماعی وجود دارد و ارزش‌ها (اعتماد) و روابط اجتماعی بسیار بر آن تأثیر دارد (Uslaner, 1999).

درنهایت لازم به یادآوری است که سرمایه اجتماعی در درون یک فرد یا ساختار اجتماعی وجود ندارد، بلکه در فضای ارتباطی بین افراد وجود دارد؛ بنابراین سرمایه اجتماعی از هزاران کنش روزانه‌ای که بین مردم وجود دارد آفریده می‌شود و به وجود می‌آید (Bullen & Onyx, 1998)

۱-۱. شاخص‌های سرمایه اجتماعی

پس از تعریف مفهومی، ابعاد و شاخص‌های سرمایه اجتماعی باید مشخص شود. همان‌طور که گفته شد، بیان ابعاد و انواع مفهوم باید کاملاً با تعریف مفهومی آن منطبق باشد. درزمینه‌ی بررسی ابعاد سرمایه اجتماعی پژوهش‌های بسیاری انجام شده است که برخی از آن‌ها با روش‌های آماری و برخی دیگر با بررسی‌های نظری این ابعاد را مشخص کرده‌اند. پوتنام در کتاب «بولینگ تک‌نفره» طیفی مرکب برای سنجش سرمایه اجتماعی ارائه داد که دارای چهارده پرسش جداگانه درباره فعالیت ای انجمنی رسمی و غیررسمی و میزان اعتماد بود (پوتنام، ۲۰۰۰). شاخص‌های معرفی‌شده از سوی پوتنام برای سرمایه اجتماعی به قرار زیر می‌باشند:

جدول ۱- شاخص‌های پوتنام برای سنجش سرمایه اجتماعی

ابعاد	شاخص‌های سرمایه اجتماعی پوتنام
حیات سازمانی اجتماع	- فعالیت در کمیته‌ای در سازمان محلی در یک سال گذشته - انتخاب به‌عنوان مسئول برخی باشگاه‌ها یا سازمان‌ها - سازمان‌های مدنی و اجتماعی به ازای هر هزار نفر - میانگین تعداد حضور در جلسه‌های باشگاه - میانگین تعداد عضویت‌های گروه
تعهد به امور عمومی	- شرکت در انتخابات - حضور در جلسه‌های مربوط به امور مدرسه و محل زندگی
داوطلبی در اجتماع	- تعداد سازمان‌های غیرانتفاعی به ازای هر ۱۰۰۰ نفر - میانگین تعداد افرادی که بر روی یک پروژه‌ی اجتماعی در طول سال گذشته کار کرده‌اند. - میانگین تعداد دفعات انجام فعالیت‌های داوطلبانه اجتماعی
اعتماد	- موافقت با: به بیشتر مردم می‌توان اعتماد کرد. - موافقت با: بیشتر مردم صادق هستند.

(آمار ملی، ۲۰۰۱: ۱۷)

الگوی دیگری در ایرلند شمالی ارائه شده که براساس اولویت‌های سیاست‌گذاری دولت است و دارای چهار سطح فردی تا مدنی است و دارای چهارده شاخص است (نوغانی و اصغر پور ماسوله، ۱۳۸۷؛ به نقل از موریس و مک گین، ۲۰۰۱). تحلیلی که در سال ۲۰۰۱ روی پیمایش‌های اصلی انجام‌شده در بریتانیا انجام شد، هجده شاخص را پیشنهاد می‌کند که هر یک عنصری از سرمایه اجتماعی است. این پیمایش‌ها شامل پیمایش جرم بریتانیا، پیمایش پانل خانوارهای بریتانیایی و پیمایش استفاده از زمان در بریتانیا است (هاپر، ۲۰۰۱).نوریس (۲۰۰۵) ابعاد زیر را برای سرمایه اجتماعی معرفی کرده است:

۱- مشارکت اجتماعی

۲- شبکه‌های اجتماعی و حمایت

۳- مشارکت مدنی

۴- اعتماد و عمل متقابل

بریانت و نوریس (۲۰۰۲) نیز این ابعاد را به شرح زیر برای سرمایه اجتماعی ذکر کرده‌اند:

۱- مشارکت اجتماعی، تعهد اجتماعی و التزام

۲- میزان توانمندی (که همان کنترل و خودکارایی است)

۳- احساس عضویت در اجتماع

۴- شبکه‌های اجتماعی، حمایت اجتماعی و کنش متقابل اجتماعی

۵- اعتماد، عمل متقابل و همبستگی اجتماعی

هارپر (۲۰۰۲) سرمایه اجتماعی را بر اساس ابعاد مندرج در جدول شماره ۲، ارائه می‌کند:

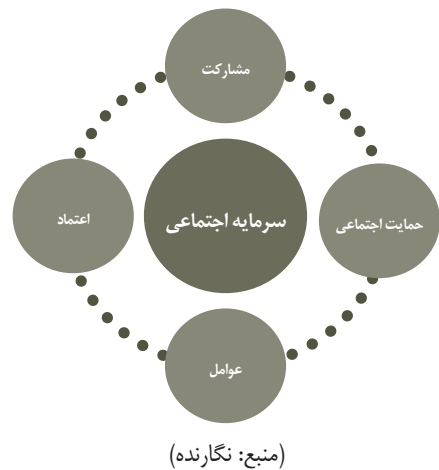
جدول ۲- ابعاد سرمایه اجتماعی در دیدگاه هارپر (۲۰۰۲)

ابعاد	جنبه‌ای که سنجه‌ها برای آن ساخته می‌شود
مشارکت اجتماعی (شبکه‌ها)	- تعداد گروه‌های فرهنگی، فراغت و اجتماعی که فرد به آن‌ها تعلق دارد. - تعهد به سازمان‌های داوطلبانه - فراوانی و شدت تعهد
شبکه‌های اجتماعی و حمایت اجتماعی (شبکه‌ها)	- فراوانی دیدار با وابستگان، همسایگان و دوستان - شبکه‌های مجازی- فراوانی و شدت برخوردها - به چه کسی می‌توان برای کمک تکیه کرد؟ - به چه کسی کمک می‌شود؟ - احساس کنترل بر زندگی - رضایت از زندگی
عمل متقابل و اعتماد (هنجارها و ارزش‌های مشترک)	- اعتماد به دیگر افرادی که شبیه فرد هستند. - اعتماد به دیگر افرادی که شبیه فرد نیستند. - مردم به فرد نیکی می‌کنند و برعکس - تصور از ارزش‌های مشترک
مشارکت مدنی (همکاری)	- اعتماد به نهادها در سطوح مختلف - احساس تأثیرگذاری بر رویدادها - اطلاع‌یابی درباره امور محلی و ملی - دانستن رابطه با مأموران دولتی یا نمایندگان سیاسی - تمایل به رأی‌دهی
جنبه‌های منطقه محلی (جنبه‌ها و ارزش‌های مشترک)	- جنبه‌های محیط فیزیکی - تسهیلات در منطقه - لذت بردن از زندگی در منطقه - ترس از جرم

منبع: (نوغانی و اصغرپور ماسوله، ۱۳۸۷: ۴۴)

چنانچه می‌بینیم ابعاد هارپر تمام آنچه را که مورد نظر نوریس بوده شامل می‌شود و یک بعد اضافه هم ارائه می‌دهد که مربوط به ویژگی‌های محیطی محله است. درواقع هاپر علاوه بر عوامل اجتماعی، نقش عوامل محیطی بخصوص محیط کالبدی را در میزان سرمایه اجتماعی مؤثر می‌داند. از نظر وی سطح کیفیت زندگی و همچنین محیط امن، در کنار دسترسی به امکانات و تسهیلات شهری می‌تواند نقش مهمی در میزان سرمایه اجتماعی داشته باشد. درنهایت و با استفاده از مدل‌های بررسی‌شده مدل مفهومی انتخاب‌شده برگرفته از دو مدل نورسن و هارپر برای پژوهش حاضر به شرح زیر است:

شکل ۱- ابعاد مؤثر بر سنجش سرمایه اجتماعی در بافت‌های تاریخی و فرسوده

۲- تجزیه و تحلیل یافته‌ها

نخستین گام درزمینه‌ی تحلیل شناخت ویژگی‌های محله مورد مطالعه است. محله سیروس در تقسیمات شهری تهران، محله ۱۷ در منطقه ۱۲ است که حدود ۴۰ هکتار مساحت دارد و خیابان‌های ۱۵ خرداد در شمال ری در شرق مولوی در جنوب و مصطفی خمینی در غرب محدوده آن را مشخص می‌کند. این محله که امروزه با مشکلات محیطی فراوانی دست‌وپنجه نرم می‌کند در تهران قدیم یکی از محلات پنج‌گانه شهر تهران بود. محله سیروس که در آن روزگار چالمیدان خوانده می‌شد یکی از پنج محله اصلی شکل‌دهنده‌ی شهر بود و در مقایسه با چهار محله دیگر یعنی ارگ، عودلاجان، سنگلج و بازار، جمعیت بیشتر و طبیعتاً خانه‌های بیشتری را در خود جای داده بود و محل سکونت اقشار متوسط جامعه محسوب می‌شد. محله چالمیدان در هم‌جواری محله بازار، عناصر ارگانیک مشترکی با آن داشت، مانند بازار نایب‌السلطنه، میدان امین سلطان و تیمچه‌ها و راسته‌هایی چند که با مداخله‌های بعدی و به‌ویژه احداث خیابان‌های اصلی در مرکز شهر این پیوندها قطع شد (حبیبی و دیگران، ۱۳۸۶). روند روبه‌زوال محله طی دهه‌ی گذشته سبب شده است ساکنین اصیل محله سیروس به‌تدریج اقدام به ترک محله نمایند و در عوض افراد مهاجر و کم‌توان اقتصادی در این محله ساکن شوند که زمینه‌ساز بروز مشکلات بسیاری ازجمله کالبدی و اجتماعی در محله شده است. بافت فرسوده، شبکه دسترسی ناکارآمد در کنار فضاهای مخروبه و رهاشده و همچنین ساخت‌وسازهای نامتناسب با بافت ازجمله مهم‌ترین ویژگی‌های کالبدی محله است. به لحاظ اجتماعی نیز، سکونت افراد مهاجر و کم‌توان اقتصادی، نرخ بالای آسیب‌های اجتماعی و کمبود امنیت در کنار سطح پائین سرمایه‌های اجتماعی در محله، از مشکلات اصلی محله است.

موقعیت منطقه ۱۲ در تهران

موقعیت محله سیروس در منطقه ۱۲

محله سیروس

موقعیت محله سیروس در تهران و منطقه ۱۲

شکل ۲- موقعیت محله سیروس در تهران و منطقه ۱۲ با توجه به شناخت ویژگی‌های محله و همچنین شاخص‌های استخراج‌شده توسط محققین در پژوهش‌های گذشته که در قسمت قبل به برخی از آن‌ها اشاره شد، شاخص‌های

موردنظر برای سنجش سرمایه اجتماعی در محله سیروس تهران به شرح زیر هستند:

جدول ۳- شاخص‌های مورد استفاده پژوهش برای سنجش سرمایه اجتماعی در محله سیروس تهران

ابعاد	شاخص	تعریف عملیاتی
مشارکت	مدنی	اعتماد به نهاده‌ها در سطوح مختلف، احساس تأثیرگذاری بر رویدادها، اطلاع‌یابی درباره امور محلی و ملی، دانستن رابطه با مأموران دولتی یا نمایندگان سیاسی، تمایل به رأی‌دهی
	اجتماعی	تعداد گروه ای فرهنگی، فراغت و اجتماعی که فرد به آن‌ها تعلق دارد، تعهد به سازمان‌های داوطلبانه، فراوانی و شدت تعهد، مشارکت در امور مذهبی و جشن‌ها
اعتماد	رسمی	اعتماد به مسئولین، اعتماد به سازمان‌ها و نهاده‌ها محلی
	غیررسمی	اعتماد به دیگر افرادی که شبیه فرد هستند، اعتماد به دیگر افرادی که شبیه فرد نیستند، مردم به فرد نیکی می‌کنند و برعکس، تصور از ارزش‌های مشترک
حمایت اجتماعی	فردی و درون‌شبکه‌ای	فراوانی دیدار با وابستگان، همسایگان و دوستان، شبکه‌های مجازی- فراوانی و شدت برخورد‌ها، به چه کسی می‌توان برای کمک تکیه کرد، به چه کسی کمک می‌شود.
	اطلاعات و ارتباطات	احساس کنترل بر زندگی، رضایت از زندگی، دسترسی به اطلاعات محلی و اطلاعات مربوط به مدیریت شهری، شفاف‌سازی مسئولان و ارتباط آسان با مسئولان
محیط	کالبدی	وجود فضاهای جمعی در محله، دسترسی مناسب به امکانات و تسهیلات شهری، وجود فضاهای اوقات فراغت، وجود پاتوق‌های دوستان در محله، وجود فضاهای ورزشی و تفریحی در محله که با جمع دوستان یا خانواده می‌توان به آن‌ها مراجعه نمود.
	غیر کالبدی	احساس امنیت و ایمنی در محله، حس تعلق به محله، رضایت از سکونت در محله،

(منبع: نگارنده با استفاده از مرور منابعی از مرحله شناسایی شاخص‌ها، برای تحلیل داده‌های به‌دست‌آمده از پرسشنامه‌ای که براساس شاخص‌های فوق تنظیم شده است و برداشت میدانی از محله، از نرم‌افزار SPSS استفاده شده است.)

مقدار آزمون KMO^1 برابر $0/635$ به دست آمده است که استفاده از روش تحلیل عاملی را درخور پذیرش نشان می‌دهد (بالای $0/6$ استفاده از تحلیل عاملی را ممکن می‌داند). نتایج بررسی جدول ماتریس دوران یافته عامل‌ها، پنج عامل را نشان می‌دهد که به شرح زیر هستند:

جدول ۴- ماتریس دوران یافته عامل‌ها

متغیر	عوامل				
	۱	۲	۳	۴	۵
میزان اطلاعات شما نسبت به سازمان‌های مردمی درون محله			۰,۳۵۳	۰,۵۹۰	
احساس تأثیرگذاری بر رویدادهای محلی				۰,۷۱۷	
عضویت در نهادهای محلی				۰,۸۰۰	
داشتن رابطه با مسئولین و نمایندگان سازمان‌های مردمی				۰,۷۶۱	
تعهد به سازمان‌های درون محلی	۰,۳۵۳			۰,۴۳۷	۰,۴۶۹
مشارکت در امور مذهبی و جشن‌ها					۰,۵۰۳
تعداد گروه‌هایی که فرد در آن‌ها عضویت دارد		۰,۴۷۳			۰,۴۱۷
فراوانی و شدت تعهد			۰,۳۴۲	۰,۴۱۲	
اعتماد به نهاده‌ها در سطوح مختلف		۰,۴۷۹			۰,۵۸۲
تمایل به رأی‌دهی		۰,۵۹۸	۰,۳۰۹		
به چه کسی می‌توان تکیه کرد	۰,۶۰۰		۰,۳۱۲		۰,۳۵۰

1- Kaiser-Meyer -Olkin Measure

شبکه‌های مجازی و شدت برخورد در آن‌ها	۰,۵۳۰		۰,۴۳۳		۰,۴۳۲
شفاف‌سازی مسئولان و ارتباط آسان با مسئولان	۰,۸۴۸				
احساس کنترل بر زندگی	۰,۸۵۵				
دسترسی به اطلاعات محلی و اطلاعات مربوط به مدیریت شهری	۰,۸۷۵				
فراوانی دیدار با همسایگان و آشنایان	۰,۸۷۸				
به چه کسی کمک می‌کنید	۰,۵۸۴				۰,۴۳۸
وجود فضاهای جمعی در محله	۰,۳۱۴		۰,۶۸۵		
رضایت از سکونت در محله			۰,۷۴۰		
احساس امنیت در محله			۰,۷۰۷		
وجود فضاهای اوقات فراغت که امکان حضور با دوستان و خانواده وجود دارد			۰,۴۱۴		۰,۴۹۷
حس تعلق به محله		۰,۳۶۷		۰,۴۳۷	
اعتماد به مسئولین شهری		۰,۶۲۶			
نیکی به هم افراد و احترام بر ارزش‌ها		۰,۶۹۴			
اعتماد به همسایگان		۰,۷۵۴			
اعتماد به سازمان‌های مردمی درون محلی			۰,۷۷۲		

(منبع: نگارنده)

عوامل به‌دست‌آمده از تحلیل عاملی با توجه به جدول ۴، به ترتیب عبارت‌اند از: شبکه‌ها و حمایت‌ها با مقدار ویژه نخستین $21/458$ ، اعتماد با مقدار ویژه $11/369$ ، سپس عوامل محیطی با مقدار ویژه $10/077$ و پس‌ازآن، مشارکت مدنی با مقدار $7/605$ و مشارکت اجتماعی با مقدار ویژه نخستین $6/113$ نتایج حاصله نشان می‌دهد که ازنظر شهروندان ساکن در محله سیروس، عوامل شبکه‌های اجتماعی و اعتماد بیشترین تأثیر را بر سرمایه اجتماعی در این محله دارد. در گام نهایی برای تطبیق هرچه بیشتر نتایج به‌دست‌آمده با شرایط محله و سنجش میزان اثرگذاری مهاجرت و توان اقتصادی بر شاخص‌های به‌دست‌آمده، میزان همبستگی عوامل استخراج‌شده، با دو عامل فقر و مهاجرت، از طریق آزمون ضریب همبستگی پیرسن موردسنجش قرار داده شد. این آزمون بدین منظور استفاده شده است که نشان دهد فقر و مهاجرت که دو شاخص اصلی بافت‌های فرسوده کلانشهرها در سال‌های اخیر بوده است، به چه صورت و تا چه میزان می‌توانند بر سرمایه اجتماعی تأثیرگذار باشند.

جدول ۵- نتایج میزان همبستگی عوامل استخراج‌شده، با دو عامل فقر و مهاجرت با استفاده از آزمون ضریب همبستگی پیرسن

عوامل	متغیرها	مهاجرت		توان اقتصادی	
		ارتباط با مهاجرت	همبستگی با مهاجرت	ارتباط با توان اقتصادی	همبستگی با فقر
شبکه‌ها و حمایت اجتماعی	به‌چه‌کسی می‌توان تکیه کرد	۰/۳۸۲		بسیار معنی‌دار و منفی	۰/۰۷۲
	شبکه‌های مجازی و شدت برخورد در آن‌ها	۰/۰۵۴		ارتباط ناداری	۰/۱۱۸
	شفاف‌سازی مسئولان و ارتباط آسان با آن‌ها	۰/۱۳۲		معنی‌دار و منفی	۰/۰۵۶
	دسترسی به اطلاعات محلی	۰/۰۶۹		ارتباط ندارد	۰/۱۴۲
	احساس کنترل بر زندگی	۰/۰۳۸		ارتباط ندارد	۰/۳۸۵
	فراوانی دیدار با همسایگان و آشنایان	۰/۲۸۴		بسیار معنی‌دار و منفی	۰/۱۲۸
	به چه کسی کمک می‌کنید	۰/۱۳۹		معنی‌دار و منفی	۰/۰۸۱
				ارتباط ندارد	

اعتماد	اعتماد به نهادها در سطوح مختلف	۰/۱۶۸	معنی‌دار و منفی	۰/۱۵۴	معنی‌دار و منفی
	تمایل به رأی‌دهی	۰/۰۵۴	ارتباط ندارد	۰/۱۷۹	معنی‌دار و منفی
	اعتماد به مسئولین شهری	۰/۰۷۲	ارتباط ندارد	۰/۰۶۴	ارتباط ندارد
	نیکی به هم و احترام به ارزش‌ها	۰/۱۴۱	معنی‌دار و منفی	۰/۱۵۷	معنی‌دار و مثبت
	اعتماد به همسایگان	۰/۳۱۲	بسیار معنی‌دار و منفی	۰/۰۳۸	ارتباط ندارد
مشارکت مدنی	اعتماد به سازمان‌های مردمی درون محلی	۰/۲۸۹	بسیار معنی‌دار و منفی	۰/۰۴۱	ارتباط ندارد
	میزان اطلاعات شما نسبت به سازمان‌ها	۰/۱۱۵	معنی‌دار و منفی	۰/۱۴۹	معنی‌دار و مثبت
	احساس تأثیرگذاری بر رویدادهای محلی	۰/۰۴۸	ارتباط ندارد	۰/۰۷۲	ارتباط ندارد
	عضویت در نهادهای محلی	۰/۱۶۱	معنی‌دار و منفی	۰/۱۴۷	معنی‌دار و مثبت
	داشتن رابطه با مسئولین و نمایندگان	۰/۱۲۹	معنی‌دار و منفی	۰/۱۵۳	معنی‌دار و مثبت
مشارکت اجتماعی	تعهد به سازمان‌های درون محلی	۰/۳۱۲	بسیار معنی‌دار و منفی	۰/۱۱۷	بسیار معنی‌دار و مثبت
	مشارکت در امور مذهبی و جشن‌ها	۰/۰۴۷	ارتباط ندارد	۰/۱۶۱	معنی‌دار و مثبت
	تعداد گروه‌هایی که فرد در آن‌ها عضویت دارد	۰/۱۶۹	معنی‌دار و منفی	۰/۰۳۱	ارتباط ندارد
عوامل محیطی	وجود فضاهای جمعی	۰/۰۲۳	ارتباط ندارد	۰/۰۸۹	ارتباط ندارد
	رضایت از سکونت در محله	۰/۱۷۶	معنی‌دار و منفی	۰/۴۰۸	بسیار معنی‌دار و مثبت
	احساس امنیت در محله	۰/۲۹۳	بسیار معنی‌دار و منفی	۰/۱۳۸	معنی‌دار و مثبت
	وجود فضاهای اوقات فراغت	۰/۰۴۱	ارتباط ندارد	۰/۱۵۳	معنی‌دار و مثبت
	حس تعلق به محله	۰/۲۸۷	بسیار معنی‌دار و منفی	۰/۰۷۲	ارتباط ندارد

(منبع: نگارنده)

نتایج تحلیل همبستگی نشان می‌دهد که عامل مهاجرت، تأثیر بسیار زیادی بر سطح سرمایه اجتماعی در محله سیروس داشته است. این تأثیر به‌ویژه بر عوامل اعتماد و مشارکت مدنی بسیار زیاد ارزیابی شده است. هرچند که عامل مهاجرت در سایر عوامل نیز متغیرهای چندی را تحت تأثیر خود قرار داده است که از آن جمله می‌توان به حس تعلق و امنیت در عوامل محیطی اشاره نمود. عامل فقر و یا به عبارتی توان اقتصادی نیز تأثیر بسزایی بر عوامل شبکه‌ها و حمایت اجتماعی، مشارکت اجتماعی و همچنین عوامل محیطی داشته است. این تحلیل در محله سیروس، به‌وضوح تأثیر منفی مهاجرت و همچنین تأثیر مثبت توان اقتصادی را بر عوامل به‌دست‌آمده از تحلیل عاملی و درنهایت بر میزان سرمایه اجتماعی در محله نشان می‌دهد.

۳- نتیجه‌گیری

همان‌طور که عنوان شد سرمایه اجتماعی یکی از مهم‌ترین عناصر پویای نظام اجتماعی و فرهنگی هر جامعه به‌حساب می‌آید. به‌طوری‌که اندیشمندان حوزه جامعه‌شناسی آن را به‌عنوان یکی از عناصر اصلی در پایداری اجتماعی می‌دانند. برخی اندیشمندان نظیر پوتنام نیز سرمایه اجتماعی را به‌عنوان یکی از عوامل مؤثر بر جلوگیری از جرم در جامعه می‌دانند. از این‌رو هدف این پژوهش شناسایی عوامل مؤثر بر سرمایه اجتماعی در یکی از محلات با میزان آسیب‌های اجتماعی بالا در شهر تهران (سیروس) است. همان‌طور که عنوان شد محله سیروس جز بافت فرسوده شهر تهران است که اکثریت افراد ساکن در این محله مهاجرانی هستند که به امید زندگی بهتر راهی پایتخت شده‌اند. لذا مهاجرت و فقر دو مشخصه اصلی ساختار اجتماعی این محله است.

نتایج حاصل از پژوهش نشان می‌دهد که پنج عامل شبکه‌های اجتماعی و حمایت، اعتماد، عوامل محیطی، مشارکت مدنی و مشارکت اجتماعی، عوامل اصلی و تأثیرگذار بر میزان سرمایه اجتماعی در محله سیروس می‌باشند. این امر نشان می‌دهد که شبکه‌های محلی و سازمان‌های مردم‌نهاد (NGO) می‌توانند نقش مهمی در میزان سرمایه اجتماعی شهروندان ساکن در محله سیروس داشته باشد. درواقع افزایش این سازمان‌ها و شبکه‌های اجتماعی می‌تواند عوامل مشارکت مدنی و اجتماعی را نیز تحت تأثیر قرار دهد و درنهایت به‌عنوان کلید سرمایه اجتماعی در محله سیروس باشند. البته باید به این نکته نیز توجه نمود که در این محله عوامل محیطی همچون فضای کالبدی لازم برای فعالیت‌های گروهی و تعاملات اجتماعی، در سطح بسیار پائینی است که باید برای افزایش این‌گونه فضاها تمهیداتی درزمینه‌ی برنامه‌ریزی و طراحی شهری اندیشیده شود. درنهایت در جهت اختصاصی کردن نتایج حاصله با شرایط محله سیروس، همبستگی عوامل به‌دست‌آمده از تحلیل عاملی، با دو شاخصه اصلی ساختار اجتماعی محله یعنی توان اقتصادی و مهاجرت مورد سنجش قرار گرفت و نتایج به‌دست‌آمده تأثیر هر دو عامل را در میزان عوامل استخراجی نشان داد. از این‌رو مهاجرت و توان اقتصادی، به‌عنوان دو فرا معیار مؤثر بر سرمایه اجتماعی در نظر گرفته شد. درواقع توان اقتصادی و مهاجرت با تأثیر بر عوامل پنج‌گانه استخراجی، بر سرمایه اجتماعی تأثیرگذار می‌باشند فلذا آن‌ها به‌عنوان عوامل زمینه‌ای که وابسته به شرایط خاص محله می‌باشند در نظر گرفته شدند که مهاجرت تأثیر منفی و توان اقتصادی تأثیر مثبت بر میزان سرمایه اجتماعی داشته‌اند.

منابع:

- چلبی، مسعود و مبارکی، محمد (۱۳۸۴) «تحلیل رابطه سرمایه اجتماعی و جرم در سطوح خرد و کلان»، مجله جامعه‌شناسی، شماره ۲۲: ۳-۴۴.
- حبیبی، کیومرث و پوراحمد، احمد و مشکینی، ابوالفضل (۱۳۸۶) بهسازی و نوسازی بافت‌های کهن، چاپ اول، انتشارات دانشگاه کردستان.
- فاضل، رضا؛ میری آشتیانی، الهام (۱۳۸۷) آسیب‌های اجتماعی، نگاهی به آینده؛ مجمع تشخیص مصلحت نظام، پژوهشکده مطالعات استراتژیک.
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۷۹) پایان نظم (سرمایه‌ی اجتماعی و حفظ آن)، ترجمه‌ی غلامعباس توسلی. تهران: انتشارات جامعه‌ی ایرانیان.
- فوکویاما، فرانسیس (۱۳۸۴) «سرمایه اجتماعی و جامعه مدنی»، در: سرمایه اجتماعی، به کوشش تاجبخش، کیان.
- فیروزآبادی، سید احمد و ایمانی جاجرمی، حسین (۱۳۸۵) سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی اجتماعی در کلان شهر تهران،